

לגיונות רומיים בארץ-ישראל

מאת
ברוך ליפשיץ

באחד מביקורי בקיסריה נתקלתי בשתי כתובות בעניין שני הלגיונות הרומיים, שחנו במשך דורות הרבה בארץ-ישראל: הראשון, הוא "לגיון הברזיל" (Ferrata), והשני, שמו הוא Fretensis. אחת הכתובות נתגלתה בשנת 1947 ואילו השנייה — ב-1958. שתיהן שמורות במוזיאון של קיסריה ע"ש חנה סנש. אגב פרטוםשתי הכתובות החדשנות רואה כותב הטורים האלה לנכון לכנס את כל התעודות האפיגראפיות — המפוארות בכתביות שונות — בוגע לשני הלגיונות, שנמצאו עד כה בארץ-ישראל ובסוריה. נפתח בלגionario השישי.

בתחילת 1958 נתגלתה בקיסריה פרוטומה ללא ראש משיש לבן, שבגהה מטר אחד, רחבה — 60 ס"מ. ובחלקה התחתון באה כתובות לטינית בו הלשון (ר' לוח ט, 1—2):

D(is) M(anibus)

L(ucii) Potentis Praef(ecti) Leg(ionis) VI Ferr(atae)

F(idelis) C(onstantis) Cl(audius) Protianus (centurio)

Leg(ionis) X Fret(ensis)

Proc(urator) eius et Hilarus et Damas

et Symphorus lib(erti) et secundi hered(es)

patrono piissimo fecerunt.

מתוך הכתובת מסתבר, שהפרוטומה הוקדשה למפקדו של הלגיון השישי על-ידי קנטוריון של הלגיון העשירי וכן על-ידי שלושה עבדים משוחררים של אותו מפקד. הלגיון השישי, שכחה, כאמור, בתואר "לגיון הברזיל", הועבר בידי אדריאנוס קיסר מסוריה לארכז'-ישראל. בקרב החוקרים ורשות הדעתה, שהערכה זו בוצעה בשנת 134 או 134 לפנה"ג בעקבות האבידות, שנרגמו לצבא הרומי בתקופת המרד של בר-כוכבא. התעודות האפיגראפיות, שנתגלו בשנים האחרונות בקיסריה ובמקומות אחרים בארץ, מלמדות, שהדבר אירע במועד מוקדם יותר, ועוד נשוב לכך בהמשך הדברים. בשנת 139 מוצאים

או בראש הפלוגה Syria-Palaestina נציג בדרגה קונטולארית ולא פריטורית, כפי שהיה נהוג לפני העברת הלגיון השישי לארכז'ישראל. התואר החדש מוכחת, שתחת פיקודו של הנציג עמדו לפחות, שני לגיונות. כאמור, חנה הלגיון השישי בכפר עותני מדרום למגידו. כבר במאה הרביעית נדחה שם המקום על-ידי השם Legio (Lajjun). התואר Fidelis Constans, המופיע בכתובתו בראשית תיבובות, הוענק לlégiון השישי על-ידי הקיסר ספטיר מוס טורוס. מיד לאחר המפלות הראשונות של פסקניות ניגר באסיה הקטנה פרש ממנו הלגיון והצטרף לצבאות הנאמנים לספטימיוס טורוס. במאבק בין שני המתחרים על כס הקיסרות נודעת חשבות לסככותם בין הערים. בקשר לכך יש לציין את העובדה, שגם לקיסריה העיר הוענק על-ידי ספטיר מוס טורוס התואר (Fidelis) C(onstans). הלגיון השישי, שחנה בגליל ובשומרון, הצטרף לטורוס. בדומה לרוב הערים בחלק זה של ארץ'ישראל, בגיןו יהודת. לעומת זאת שמר הלגיון העשר, שחנה ביהודה, אמוניהם לניגר⁽²⁾.

ברור אפוא, שנטיעתו של לגיון מסויים לאחד המתחרים על השלטון ברומא הייתה קשורה בניגודים מקומיים בין ערים ומחוזות. כאמור, נוחת היה המנצח להעניש ערים שהתנגדו לה, ואילו לאחרות הענק זכויות ותאריכיכבו⁽³⁾.

(1) ראה פרטם על לגיון זה ועל חולדותיו. PW s.v. *Legio* (Ritterling), col.

1587–1596

Ibid. 1312 (2)

(3) התואר Fidelis constans לא נמצא עד כה בכתובות, אך הוא שכיח מאוד על מטבעות קיסריה וראה PW s.v. *Legio* (Ritterling), col. 1587–1596. S. Kadman, *The Coins of Caesarea Maritima*, עמ' 23, 46. בلتוי מדויקים הם passim. קדמן מפרש אחרת את האותיות FC (שם, עמ' 23). גם בבריו בעמ' 47 בספריו, שבו מסיק הוא מסקנה מרחיקתלכט מן הכתובת הבאה על מטבעות COL PRI FLA AUG CAESARENSIS קובע בפשטות, שצירוף שם הקיסר בדטיות ושם העיר בגנויות מוכחת, שהמטבעות הוטבעו על-ידי העיר והוקדשו לקיסר. קדמן לא ידע, כמובן, שהצורה Caesarensis היא גם גם נומינטיבוס. בעמ' 44 הוא דן בתאריך הקיסרים, ובכללם ב'r Antoninus for Trajan, Cos IV for Dacius, Cos VI for Antoninus, בלא לדעת, שהראשון מופיע על מטבעות משנה הקונסולט השישי של טריאנוס, ואילו השני — על מטבעות, שהוצאו בשנות הקונסולט הרבייעי של אנטונינוס. כמו כן נעלם ממו, שה- imperator נחפה ל- *praeponomen* שבו נפתחת תמיד שורה השמות של הקיסר. מן הטעויות המרובות בספריו של קדמן נציין כאן את Dacius (במקומו Dacicus) (שם, 40), Maximinus (בעמ' 75), Antonianus (בעמ' 77). (Errata) Faustina Juniora (פעמיים) בעמ' 244.

במחנה של הלגיון השישי בכפר-עתוני לא נמצאו כתובות, כמו שלא נמלו כתובות במקומות חנייתו בסוריה לפני העברה לארץ-ישראל, כפי שקבע ריטרלינג, מחברו של הערך *Legio* ב-*Pauly-Wissowa*. בטרך-הכל היו ידועות לריטרלינג שלוש כתובות בעניין הלגיון השישי, ואף אחת מהן לא הייתה מארץ-ישראל. הראשונה היא כתובת-כביר של *hastatus* של הלגיון, שנכתב בבצורה, בירת הפרובינקיה *Arabia*. הכתובת פורסמה לראשונה על ידי דומי שבסקי ב-*Bl.*, 1909, 37, 2 *Röm.—Germ. Korr.* ולאחר מכן ראתה אור

ב-*PAES III A*, 541

T. Flavius M. f.

Col(lina) Marcianus,

domo Philad(elphia), op(tio)

hast(ati) Leg(ionis) VI Ferr(atae), Lu-

culla mat(er) et Fl(avia)

Lalla soror her(edes) eius.

מסתבר, שמרקיאנוס לא היה *hastatus*, אלא *optio hastati* של הקוחורתה הראשונה. קצין זה היה ליד רבת-עמו. שתי הכתובות האחרונות הן 1110, 1110 *IGR III*. בתקופה, שבה חנה הלגיון השישי בסוריה, גדול יותר מספֵר הכתובות הנוגעות לאנשי הלגיון. שאוגוסטוס ארגן מחדש את הצבא — נשלח הלגיון השישי לסוריה. משנהבך אספסיאנוס לקיסר נתולוה הלגיון למוקיאנוס בדרך לאירופה, ולאחר מכן חזר לסוריה. ואלו הן הכתובות, שמצוzan מתקופת זו:

L. Jalabert et R. Mouterde, *Inscriptions grecques et latines de la Syrie*, 813 (Antiochia).

Antiochus

Q. Cornili

Aquinī trib(uni)

mil(itum) Leg(ionic) VI Ferr(atae).

אנטוכוס היה אפוא עבדו של אקוינוס, טריבון של הלגיון השישי.

Ibid. 1400 (Raphaea):

Oripl. au

Corneli[a] (?)

uxor C(ai)

לגיונות רומיים בארץ־ישראל

<J>u<1>i

Severi tri[bi(uni)]

mil(itum) Leg(ionis) VI Fe[r(ratae)]

Ibid. 1804 (Mourik):

[— — — — אַנְתִּוֹת, — — — שָׁנָה,]

[Στηλλατείν] φ Τούφωι, βενε[φιακ(ιαρίωι)]

άν[τιστρ(ατήγου)], (ά) [σ] τάτωι πρώτωι Δεγιῶ[νος]

Σ' Σιδηρᾶς, Κοῖντος Ἀνάτος Γα[λλί(?)]

ων [Σ]τηλλατείνα, Παῦλος, Πρε[ιμο]

πειλάριος λεγιῶνος τῆς αύτῆς,

ἰ(δ)ί(ωι) ὀ(δ)ελφ(ῶι), μνήμης ἔνε[κεν].

בintéרים נתגלו כתובות על הלגיון השישי גם בעבר הירדן ובארץ־ישראל המערבית. בכתובת־הקדשה מגרש⁴ — כנראה, משנה 130 לספה"ן — לכבוד נציב הפרובינקיה ערבית מופיעים בין המקדשים שמות של חיליל (?) הלגיון השישי. נוסף לכתובות קיסרית נתגלו בארץ־ישראל התעודות הבאות על
לגיון זה:

J. H. Iliffe, *QDAP* 1933, 121 sq. N. 2

(בית גוביין)⁵:

Vexilla —

tio Leg(ionis)

VI Ferr(atae)

הmoציא לאור מצין, שכתובות הלגיון השישי נדריות הן, וזה השניה שנמצאה בארץ־ישראל. הכתובת הקודמת נתגלתה בשומרון⁶) ונוסחה זהה עם נוסחה
הכתובת מבית גוביין:

Vexillatio

Leg(ionis) VI Ferr(atae)

הכתובת מגרש שהיה, כנראה, משנה 130, בדומה לשאר כתובות גרש
הנוגעות לאדריאנוס קיסר⁷), מוכיחה, שברקע־זמן זה חנה כאן הלגיון השישי

Gerasa, 171 (4)

(5) אין בידינו ידיעה ודאית על מוצאה של הכתובת, והmoציא לאור העיר:
to come from Beit-Jibrin.

Harvard Excavations at Samaria, 1908–10, I, 251, n.l. (6)

.*Gerasa*, 171 ל' Welles (7) השווה את העrootיו של

או חלק ממנו⁸). הכתובות מבית-גוברין ומשומrone מעידות על פעילותן של יחידות הלגיון באוטון ערים. מן הראיו לוכור עובדות אלו בשעת הדיון בכתובת הלגיון השישי, שנמצאה בקיסריה. ואפק-על-פי שמו של אדריאנוס נזכר בכתובת מקרטיריה בלבד, הרי נראים הדברים, שככלן מאותה תקופה הנה, אם מחמת הדמיון של הכתב ואם לאור העובדה, שלשלתן מעידות על פעילותו של אדריאנוס קיסר בקשר לתוכניות הפיתוח והעירור (האורבאניזציה) שלו. כמו כן מתבלת על הדעת ההשערה, שלפעילות זו יש זיקה הדוקה לשחוותו של הקיסר בפרובינקיה ולמאמציו לעידוד החיים העירוניים בה.

M. Avi-Yonah, *QDAP*, 1946, 91, Pl. XXVI, 7

(מ. שובה, ספר יוחנן לוי, 1949, ע' 230, 18) טבריה

[P]ompeius

[J]ullus (centurio) Leg(ionis)

[VI] Fer(ratae) Adom(o)

[E]uropo.

העדן של האותיות FC ליד שמו של הלגיון מוכיח שהכתובת קודמת לתקופתו של ספטימיוס סורוס (אביבונה, שם).

M. Avi-Yonah, *QDAP*, 1946, 89 sqq.,

Pl. XXV 6 (Lajjun).

זאת היא כתובת-הקדשה על פני מזבח, שהוקדש על ידי הלגיון לאל סרפיט באמצעות פרימיפילוס שלו:

Pro salute et incolumitate

domini nostri

/ / / / / / / / / / / / / / /

praesentissimum deum mag(num) Sarapidem

Leg(io) VI Ferrat(a) F(idelis) C(onstans) / / /

Julius Isidorianus P(rimi) p(ilus).

שם הקיסר, שלשלומו הוקדש המזבח, נמחק. אביבונה משלים

Imp(eratoris) Caes(aris) M(arci)

Aur(elii) Antonini Aug(usti)

לגיונות רומיים בארץ-ישראל

שם זה מתאים לקרקלה ולאלגבולוס (218—222), אך הויל וויסנט לא החלט על damnatio memoria של קרקלה, הרוי בא בחשבון רק השני. כמו כן משלימים אוביינונה אחריו שם הלגיון Antoniniana.

הזכרנו לעלה את התענינותו של אדריאנוס קיסר באדמיניסטרציה של הפרובינקיות ובהתפתחותם של החיים העירוניים. לפי פקודתו של אדריאנוס הועסקו בקיסריה יחידות של שני הלגיונות, שהנו בארץ-ישראל, בהתקנת אמת-המים, שבה הועברו לעיר מים מעינות. על כך מעידות שתיכותות, שנתגלו על פני אמת המים. ואחת מהן נוגעת ליחידת הלגיון השישי: Z. Vilnay, PEFQST, 1928, 108 sq.

ולහלן יובא נוסח הכתובת לפי העתקתו:

Imp(erator) Caes(ar)

Tra(ianus) Had(rianus) Aug(ustus)

Vexil(latio) Leg(ionis)

VI Ferr(atae)

בשנת 129/130 ביקר אדריאנוס קיסר בפרובינקיות סוריה, ערבייה וארץ ישראל וביילה בגרש, לפחות חלק מן החורף של שנה זו⁹. נראה לי, שהלגיון השישי הועבר לארץ-ישראל לא בעקבות מרוד בר-כוכבא, אלא זמן-מה לפנייה, ואפשר שהסיבה לכך הייתה המתייחסות הארץ בסוף שנות ה-20 של המאה השנייה.

לפני סוף המאה השנייה מוצאים פריפקטים בראש לגיונות ורק במצרים, שבה היה הפיקוד בידי בני מעמד הפרשים, בניגוד ליגאטטים הסנטורייאליים בשאר הלגיונות. בראש הפרובינקיה מסופוטמיה עמדו פריפקטים מממעמד הפרשים כבמצרים. לפיכךطبعי היה הדבר, שבראש הלגיונות החדשניים, שאורגנו על ידי ספטימיוס טוורוס (III-I Parthicae Legiones) הועמדו קצין נים בדרגה של פריפקטים ולא לגאטיטים מממעמד הסנטוריום. הקיסר גلينוט הוציא את הסנטוריום מן הפיקוד הצבאי ומינה פריפקטים בכל הלגיונות. בಚזרה נתגלתה כתובת הקדשה למפקד הלגיון הפלתי הראשון, הדומה בתכנה לכתובת מקיסריה:

PAES, III A, 527;

Julio Juliano, v(iro) e(gregio), ducenar(io)

9) ראה 49, ואת הספירות המובאות שם בהערה 102. Gerasa p.

praef(ecto) leg(ionis) I Parthicae
 Philippiana, duci devotis-
 simo Trebicius Gaudinus
 praef(ectus) Alae Novae Firmae
 (Milliariae) Catafract(ariae) Philippiane
 praeposito optimo.

הלגיון הפרתי הראשון חנה במטופוטמיית. פיקוד על הלגיון פרתי נזכר גם
 ב- cursus honorum של פרש רומי (וינה, 1856 : CIL XII, 1856)
 procurator provinciae O[sr]h[oen]sae,
 praefectus Legionis Parthicae.

אמנם היו בלגיונות קצינים בעלי תואר praefectus (castrorum), אך ברווח שבכתבותנו הכוונה היא למפקדו של הלגיון. קל奥迪וס פרוטיאנוס, קנטוריון של הלגיון העשירי, היה פרוקורטטור של לוקיוס פוטנס. מפקדו של הלגיון השישי. בעלי נכסים היו נהגים למסור את הנהלת רכושם לאדמיניסטרטור או שנקרא, בדרך כלל, בשם procurator omnium bonorum. הוא נהנה מסמכות רחבות ביותר ופעיל כמיופה-כח של בעל הרכוש (mandatu), פרט למקרים, שבהם נקבעו בייפוי-הכח הגבילות מיוחדות בקשר לסוגיהם מסוימים של עסקות. היה זה אפוא סוכן כלללי (ad res administrandas datus). על-פי רוב היו מתמחנים כפרוקורטורים עבדים משוחררים, ולעתים אףעבדים. כפי שריאנו, היו המקדישים الآחרים — הילראוס, דמס וסימפורוס — עבדים משוחררים של מפקד הלגיון. עיון בפתח השמות של ILS, H. Dessau, מוכחת, שהשם הראשון היה שכיח מאוד בין עבדים. שחזרו של העבד לא ניתק להלוטין את הקשר ביניהם בעליך, שנעשה מעתה לפטרונו של המשוחרר. בידי הפטרון הייתה גם סמכות מסוימת של שיפוט לגבי עבדו לשעבר. הכתובות הנدونה מוכחת, שהרשו יחסיתידיות בין לוקיוס פוטנס לבין עבדיו לשעבר, והוא אף הוריש להם את נכסיו. לא ידוע, אם השחרורקדם למבצע זה, או שדבר שחזרות נקבע רק בצוואתו.

במשפט הרומי היה קיים מוסד בשם Substitutio, קביעת יורש עליידי המצווה למקורה שהיורש הראשון לא יוכל או לא ירצה לקבל את הירושה. היורש השני נקרא secundus או heres substitutus. בדרך זו ניתן לאפשרות חוקית לקיים את הצוואה, שלא היה לה תוקף עם סירובו של היורש הראשון לקבל את הירושה. מספרם של היורשים השניים לא

לגיונות רומיים בארץ-ישראל

זה תלוי במספרם של היורשים המקוריים, והחוק התיר את מינויים של כמה יורשים משניים ליווש ראש אחד ולהיפך. הלגיון העשרי (Legio X Fretensis), שבו שירות פרוטיאנוס בדרגת קנטוריון, הועבר בימיו של טיבריוס קיסר לסוריה, ועד מלחמת היהודים חנה לגיון זה בעיר Cyrrhus שבسورיה הצפונית. גרון קיסר העמיד אותו תחת פיקודו של אספסיאנוס, שציווה להעבירו לעכו. הלגיון השתתף במלחמה, ולאחר כיבוש ירושלים נשאר ביהודה כחיל-מצב של הפרובינקיה. הוא עמד תחת פיקודו של הנציב, שהוא גם מפקד הלגיון:

leg(atus) Aug(usti) leg(ionis) X Fret(ensis) et leg(atus) pr(o)
pr(aetore) [pr]ovinciae Judaeae¹⁰).

תוар זה מופיע גם בכתבות יוונית מאותה תקופה, שנתגלתה ב-Side

שבഫמפיליה ושבה מופיע ה- cursus honorum של אלמוני¹⁰ :
[χιλίαρχον λεγεῶνος ζ', ταμίαν, δόκμονταρχόν δόκμου
Τρωμάσιν, πρεσβευτὴν ἀντιστράτηγον Πόντου καὶ Βειθνήας,
ἀνθύπατον Μακεδονίας, πρεσβευτὴν Σεβαστοῦ Νέρουα
Τραιανοῦ Καισαρος Αὐγούστου Γερμανικοῦ Δακικοῦ Λεγεῶνος ι
(legio X Gemina), πρεσβευτὴν ἀντιστράτηγον Λεγεώνος ι
(legio X Fretensis) καὶ ἔπαρχον Ιουδαία — —] λαικου.

לאחר העברת הלגיון השישי לארכז'ישראל הוועד בראש הלגיון העשרי מפקד, legatus, מיוחד. לא ידוע לנו אםתי הועבר הלגיון העשרי לאילת, אך ברורו, שהמפקדה שלו הייתה שם, בהתאם ל- Notitia dignitatum, Or.

XXXIV 30:

praefectus legionis decimae Fretensis, Ailae.

נשתמרה בידינו הכתובת הבאה מן התקופה, שבה חנה הלגיון העשרי ב-Cyrrhus שבסוריה :

CIL, III, 12117 cf. X, 6321 (10
רא אה PW. s.v. Legio (Ritterling), 1671 sqq.

A. M. Mansel, G. E. Bean, J. Inan, Die Agora von Side und die (*10
benachbarten Bauten, Bericht über die Ausgrabungen im Jahre 1948,
1957, n. 53 cf. L. Robert, Inscriptions grecques de Sidè en Pamphylie
(époque impériale et Bas-Empire), Revue de Philologie, 1958, 33.

L. Jalabert — R. Mouterde *IGLS*, 837 (Antiochia):
 C. Clodius C(ai) f(ilius) Serg(ia) Nigrinus
 trib(unus) mil(itum) Leg(ionis)
 X Fretensis
 adiutor C(ai) Clodi C(ai) f(ilii)
 Serg(ia)
 Prisci proc(rator) Aug(usti)
 hic situs est.

על ניגרינוס הוטל החפkid של שלישי ליד הפרוקורטור קלודיאס פריסקוס. הlgion העשירי השair בארץ ישראל מצבות מרוכבות. ידועות יפה חותמות של lgion זה על גבי לבנים ורעפים. הביבליוגרפיה של פרסומי החותמות נרשמה על ידי :E. Schürer

Geschichte des jüdischen Volkes Zur Zeit Jesu Christi I^{3, 4}, 634 sq., no. 123; P. Thomsen *ZDPV*, 1921, 139 sqq.

חותמות הלגION העשירי, שנתגלו לאחר מכון, פורטמו על ידי Reifenberg, שפורטמו על ידי Ryphenberg, באה נוסחה, שאינה מצויה בחותמות :

L(egio) X F(retensis) Antoniniana

תוואר זה של lgion העשירי לא נמצא לפני כן על לבנים, אך הוא ידוע מzn כתובות¹¹). כאמור למלחה (ראה עמ' 53), הוושלם התוואר Antoniniana על ידי מ. אביניונה בכתובות מלגION (מחנה הלגION השישי). נראה לי, שזו היא העדות היחידה לקיומו של,toar זה של lgion השישי.

חותמות הלגION העשירי שבמוזיאון הארכיאולוגי בירושלים פורטמו על ידי J. H. Iliffe, *QDAP*, 124 sq. [Λεγονος]¹², ואחת מהן היא יוונית :

לפני תשע שנים נתגלו בירושלים לבנים ורעפים טבועים בחותמת lgion העשירי, שפורטמו על ידי מ. אביניונה¹³). lgion העשירי נזכר בכתובות קבר, שנתגלתה בירושלים והמכילה את cursus honorum של קצין lgion

Dessau, *ILS*, 2320 (= *CIL*, III, 3472): leg. X Fr. Ant.; *CIL*, III, (11), Antoni(ni)ana : 6641

(12) ההשלמה לפי SEG, VIII, 222

(13) חפירת שח'יבדר (תש"ט), דיעות טז (תש"י), 24—19, לוח ז' 2, 4.

לגיוננות רומיים בארץ־ישראל

tertius hastatus, Tiberius Claudius Fatalis (השמונה־עשר במספר בין ששים הקנטוריונים)¹⁴). כמו כן נזכר השירות בלגיון זה כתובות־קבר מכתיר¹⁵:

[-]milit(avit) a[n(nis)] . . . s[tipend(ii)s] []
centur(ialibus) [in] le(gione) X Fr(etensi)
et leg(ione) V Mac(edonica) et XI Cl(audia)

מסתבר, שהמנוח שירות בלגיון בתפקיד של קנטוריון, بلا שתהיה לו דרגה זו¹⁶). נוסף על החותמות הלבננים השair הלגיון העשרי בארץ־ישראל תעודות אpigrafiot, המעידות על פעולות בנייה.

H. Vincent, *RB*, 1902, 428 sq.:

Vexillatio

Leg(ionis) X Fre(tensis)

צורת האותיות של כתובות זו ובעיקר הקווים האפקטיים הקצרים באותיות EFLT, אפיינית היא למאה השנייה, ו מבחינה זו דומה היא לכתובות מטבריה (ראה לעלה עמי¹⁷). כתובות אחרות מאותה תקופה ובעלת נסח זהה נתגלתה באבורגוס ופורסמה על־ידי פ. מ. אבל¹⁸). ייחודה של הלגיון העשרי הועסקה בהתקנת אמת־המים של קיסריה. על כך מעידה כתובות, שנתגלתה על פני האקוודוקט.

Z. Vilnay, *PEFQST*, 1928, 45–47

Imp(erator) Caesar

Traianus

Hadrianus

Aug(ustus) fecit

per vexillatione(m)

Leg(ionis) X Fr(e)ten(sis).

בשנת 1947 נמצאה על שפת ימה של קיסריה, לרגלי התיאטרון העתיק, כתובת לטינית הנוגעת ללגיון העשרי. גם כתובות זו היא מן המאה השנייה, כפי שניתן להסיק מטור עדויות פלייאגרפיות.

M. Avi-Yonah, *QDAP*, 1939, 54 sqq. (14)

Germer-Durand, *RB*, 1894, 614 (15)

. (16)

F.-M. Abel, *RB*, 1925, 580 sq. (17)

לוח שיש לבן שלם מצד ימין ומלמטה, שגבאו 23 ס"מ, רחבו 19 ס"מ,
גובה האותיות 28 מ"מ (ראה לוח ט, 3).

[---] pro pr(aetore)

[-- e.g. Jul]ius Flavian(us)

HC

[---] Leg(ionis) X Fr(etensis)

[--] O Sing(ularis) eius

[equi?]it. H(onoris) c(ausa)

השם היה שכיח במידה כזו, שאי אפשר להסתמיך בו לקביעת
זהותו של האיש, ומה גם שמו השם הראשון נשתרמו שלוש אותיות בלבד
של הסימלה. Singulares היו אנשי צבא, שהוצבו ליד קצינים בכירים ושימשו
בתפקידים מיוחדים. בתקופת הקיסרים פעלו בידי נצבי הפלובינקיות היחידות
של פרשים, שהיו נשמר אישי ונקרואו בשם equites singulares (numeri) בפניהם בלבד.
היו נבחרים מתוך היחידות הטעור של הצבא שבספרובינקיה. הם היו במקום
שירותם החדש, בידי מפקתו של הנציב, היחידות (numeri) בפניהם עצמן.
במקביל לפרשים אלה היו גם היחידות של חיל רגלים singulares (pedites).
הגיגון העשרינו נזכר גם בכתובת הקדשה לכבוד אדריאנוס קיסר, חרוטה
על שני לוחות אבן שנתגלו בירושלים, האחד נמצא במוזיאון של הפרטנסיטי
קנים, ואילו השני — בלבובר⁽¹⁸⁾.

לוחות אלה הם לדעת המוציא לאור שרידים של מונומנט, שהוקדש
לאדריאנוס לאחר נצחונם של הרומים במלחמה ברכובבא:

a) Imp(eratori) Cae[s(ari)] divi Traiani]

Parthic(i) [filio, Divi Nervae nepoti]

Traiano [Hadriano Augusto --]

Pont(ifici) Ma[ximo -- -]

b) LI -- V

MO

OS lib(ertus) eius

PW s.v. *Singulares* (Fiebiger); Marquardt, *Staatsverwaltung* — (18
tung, II², 474

R. Savignac, *RB*, 1904, 94 sq. (19

לגיונות רומיים בארץ־ישראל

X Fret(ensis), II [Traiana]

XII Fulm(inata).

המושcia לאור של הכתובת משער, שהחיל המשוחרר הנזכר בלוח מילא תפקיד שהוא לו קשור עם שלושת הלגיונות האלה¹⁹). אם נכוונה סברתו של המוציא לאור, השתתף גם הלגיון השני (Traiana) במלחמה בברכוכבא. ידוע, שהלגיון השני עשר נחל TABOSA בקרב ליד בית־חוון (66) וAYER שמו את נשו²⁰). אף הוא השair בקיסריה מצבה: מזבח (?) מאבן מקומית, שנתגלה בשנת 1946 והועבר למוזיאון רוקפלר בירושלים. בחזית נמצאת דמות של נשר, שהוא סמל הלגיון, ומתחתיו כתובות, שנשתמרה בשלמות.

Julius Magnu(s)

Leg(io) XII F(u)lm(inata)

על צדה השני של האבן חקוקה דמות של אלת הנצחון, כשהיא עומדת על כדור. מצד זה נשתרם רק החלק התחתון של הRELIF. אפשר להניח, שיוליות מגנוס היה מפקד הלגיון שהקים את המונומנט (ראה לוח י/ 1).²¹)

בירושלים נמצאה כתובת לכבוד מרkos יוניות מכתומות, מפקד הלגיון העשירי תחת שלטונו המשותף של ספטימיוס סורוס וקרקלה (198—211): S. Merill, *PEFQS*, 1886, 73; K. Zangemeister, *ZDPV*, 1887, 49; 1888, 138; (*CIL*, III, 6641); (P. Thomsen, *ZDPV*. 1921, 3 sq. N. 5) cf. Ritterling, PW, s.v. *Legio*, col. 1676.

הכתובת שגבהה 64 ס"מ חרוטה על פני עמוד מאבן גיר (גובהו 100 ס"מ),

שישמש כן של פסל:

(19) מתקבלת יותר על הדעת סברתו של ריטרלינג (ר' 1489 לפיה מליל הקטע חלק מתיאור היו של קנטוריון של הלגיון העשירי.

(20) כד מסופר על־ידי סוטוניוס (אספאטיאנוס), אך יש להעיר, שיסופס, המתאר את אבידות הרומים, אינו מזכיר עובדה זו. והשווו 9—7, 19, II. Bell. לאחר המלחמה והועבר הלגיון לפרובינקיה קפודוקיה, שאורגנה על־ידי אספאטיאנוס. אם אכן נכוון הוא פירושו של המוציא לאור, הרי כתובת זו היא העדות היחידה להשתתפותו של הלגיון השני עשר במלחמה ברכוכבא. הלגיון נזכר גם בכתובת הקבר של Ti. Cl. Fatalis M. Avi-Yonah, *QDAP*, 1939, 56

(21) יידי א. וגן, משdototim (קיסריה), מס' לי בטובי את הידיעות על מונומנט זה.

M(arco) Junio

Maximo

leg(ato) Aug(ustorum duorum)

Leg(ionis) X (Fr(etensis) Auton(in)ianae

G(aius) Dom(itius) Serg(ianus)

Jul(ius) Honoratus

Str(atores) eiu[s]

על התואר Antoniniana ראה למליה עמי' 58, 61.

Strator היה מושתו של קצין בכיר או פקיד גבוה, שהעמד לרשותו על ידי היחידה הצבאית⁽²²⁾. אמם ברור, שאין הדברים אמרוים כאן במשמעותם של מפקד הלגיון, שכן ידועים לנו Stratores בדרגת קנטוריונים, שירתו ליד נציב הפרובינקיות. דורמים פלפס היה Strator in Arabia ליד נציב הפרובינקיה זו את גמינויס מרקייאנוס (ILS 1102)⁽²³⁾. קצין זה נזכר גם בכתובת הקדשה לקיסר אורליוס פרובוס (276–282), שנמצאה בדרעא (Adraene).ומו של מ. יוניסוס מלכיסמוס הושלט לפיה הכתובת הנدونה על אבן. שנותה בכביש יריחו במרחך של שני מיליון מטילות.

J. Germer — Durand, RB, 1895, 69:

[M(arco) Juni]o

M[axim]o

Au[g(usti) le]g(ato)

Leg(ionis) X Fr(etensis)

מצפון לכנסית הקבר נמצאה כתובתה הקדשה של centurio princeps של הלגיון העשרי לכבוד מפקדו.

M. Clermont-Ganneau, PEFQSt, 1871, 103; Survey of Western Palestine, III, 427; (P. Thomsen, ZDPV, 1921, 4 N. 6).

[D.M.]

nomen proprium

[Leg(ato) Aug(usti)]

Leg(ionis) X Fr(etensis)

PW. s.v. (Lammert) ר' (22)

.3138 השווה שם, 1140 (23)

SEG, VII, 951 (24)

לגיונות רומיים בארץ־ישראל

[Ju?]lius Sabinus

[e.g. Quiri]na princeps

[ei]usdem d(edit) d(edicavit).

נסים בכתב יונית מאשקלון, ש מבחינה קרוגולוגית קודמת היא לרוב הכתובות הנוגעות ללגionario העשרי, אך היא שונה מזו בתכנה: העיר אשקלון מביאה בה את הוקורתה לקנטוריון של הלגיון:

D. G. Hogarth, *PEFQS*, 1922, 22 sq.; (*SEG*, I, 552):

'Η βουλής

καὶ ὁ δῆμος Ωλον

Ινστολήιον Τένακα

ἐκατοντάρχην

λεγιῶνος δεκάτης

φρετησίας εδόνοιας

ἔνεα

יש יסוד להניחו של המוציא לאור בדבר זהותו של הקנטוריון עם Aulus Instuleius Tenax, שהה במצרים בשנת 65 וביקר יחד עם שני חברים את הקולוסוס של מנון ליד חיבי²⁵). הוא הועבר ללא ספק ללגionario העשרי ושירת בו בימי המלחמה בארץ־ישראל. הכתובת אינה מפרטת את זכויותיו של הקנטוריון ואת מעשיו לטובת העיר אשקלון, אך היא מעידה על שהות ממושכת בעיר זו. אפשר שקנטוריון זה היה מפקד יחידה של הלגיון, שחנכה בעיר בזמן המלחמה או לאחריה²⁶).

:*CIL*, III, 30 = *ILS*, 8759a (25

A. Instuleius Tenax primipilaris leg. XII Fulminatae et C. Valerius Priscus (centurio) leg. XXII et L. Quintius Viator decurio audivimus Memnonem anno XI Neronis imp. n., XVII K. April. hora . . .

Hogarth, l.c. (26

המאמר היה כבר בדפוס כאשר הפנה את תשומת לבי מר מגן ברושי לכתובות שפורסמה ע"י אביו מר ע. ברושי לפני כשמונה-עשרה שנה בעthon ד בר (י"ד ניסן תרצ"א). היא נתגלתה ליד אמת המים בדרך בין בניינה לקיסריה. הכתובת חרוטה על אבן מקומית שנובאה 45 ס"מ, רוחבה 55 ס"מ וגובהה 12 ס"מ. בחזית האבן חצובה מסגרת בצורתה של tabula ansata. מימין חסר חלק, בלי ספק לא גדול, כי הכתובת שלמה כמעט, לעומת זאת חסלה הדסחה הימנית. כפי שאפשר להוויך מן התצלום (ר' לוח י, 2) מפרידים עלית בין המלים בכל ארבע השורות של הכתובת. רואים לציון התשליבים של האותיות AV, DR והצורה האופיינית של האות H בשורה 2:

Imp(erator) Caes(ar)
 Tra(ianus) Hadr(ianus) Aug(ustus)
 per vexil(lationem)
 Leg(ionis) VI Fe[r(ratae)].